

A KLEBELSBERGI KULTÚR- POLITIKA ELŐFUTÁRA

APÁCZAI CSERE JÁNOS SZÜLETÉSÉNEK 395. ÉVFORDULÓJÁRA

*A tavasz jött a parttalan időben
s megállt a házsongárdi temetőben.*

*Én tört kövön és porladó keresztben
Aletta van der Maet nevét kerestem.*

E sorokkal kezdődik Áprily Lajos *Tavasz a Házsongárdi temetőben – Apáczai Csere Jánosné, Aletta van der Maet emlékének* című verse¹, mely a 395 évvel ezelőtt született Apáczai Csere János, Toldy Ferenc szerint a 17. századnak Pázmány Péter esztergomi érsek és gróf Zrínyi Miklós mellett harmadik nagysága² és felesége alakját idézi föl.

Toldy egy alkalommal azt mondta Apáczairól, hogy „ha fejedelemnek és dúsgazdagnak születik s hosszú életet él, nemzetének ujjászülője lesz vala”³. Az erdélyi magyar tudós minden időkre érvényes, és a magyar tanító első öntudatos eszményképeként irodalmunk legnagyobbjai mellett foglal helyet Apáczai, aki a tanításban mindig tekintettel volt a gyakorlati életre, s éppúgy rajongott tárgyaért, mint szerette tanítványait. Csoda-e, ha tanítványai szívét teljes mértékben meghódította? „[...] és egyszóval a tudományt és könyvek olvasását úgy megszerettette vélem, hogy azt senki és semmi ki nem űzhette az elméből s kezemből a világnak minden jó s gonosz munkái s változói között is. Kívánva kívántam tanulni, valamikor lehetett, olvastam, még vadászó napjaimnak estvéin is, kivált a bibliát; úgy conserváltam, amennyire lehe-

tett a két esztendő alatt, azt a kis tudománymagot, remélvén, s vágyódván az academiákba, hogy ott Isten megszorítja, megneveli s érleli. Apáczait azután nem láttam, mert az Isten ebből az ostoba háládatlan magyar világból, mely őreá méltatlan volt, kivette [...]”⁴ – írta róla halás tanítványa, gróf Bethlen Miklós élete magától való leírásában.

Apáczai igen kellemetlen ember volt: igazságot látott, és kimondta kérlelhetetlenül; bajt látott, és megmutatta forrását; a jövőbe nézett, s elmondta, amit csak ő látott. Ugyan, ki szerette volna ezt a látó embert?⁵ Azok bizonyára nem, akik észrevették, hogy a szemében lobogó tűz őket nem éppen hízogóan világítja meg. És ki állhatott volna mellé, hogy segítsen neki? Azok nyilván nem, kik eszméit nem tudták megérteni. Útjában állt az érdektelenség és az értelmetlenség, s ebből a kettőből gát tornyosult elé, gonosz indulat fogta körül. Csak azt látták benne, hogy megzavarta a hagyományos rendet, s szembekerült nagy tekintélyű, bár néha csak nagyképű „urakkal”. Ezen botránkoztak és lázongónak nézték. Pedig csak a használás vágya élt benne, javítani akart. Az is igaz, hogy nem a kényelmesek és a galambepéjűek szokták a haladást elősegíteni, hanem a dolgos kezek és a nyugtalan lelkek. De ezt az igazságot hogyan ismerhették volna fel azok, akik a haladásra nem is gondoltak akkoriban? Így lett Apáczai sokak szemében „forradalmi ember”, mert a sötétségben világot gyújtott. És mégis: semmitől nem volt olyan távol, mint attól, hogy forradalmat csináljon.⁶ Sem erőszakos nem volt, sem

¹ Áprily Lajos: *Tavasz a Házsongárdi temetőben*. Apáczai Csere Jánosné, Aletta van der Maet emlékének. Napkelet, III. évfolyam. 1925. 8. szám. 238–239. o.

² Frankl [a későbbi Fraknói] Vilmos: *A magyar nemzet története*, III. füzet. Szent István Társulat, Budapest, 1873 (Házi Könyvtár, XI.). 304. o. Valamint: Arató Ferenc: *Apáczai pedagógiai nézetei*. Köznevelés, XXXI. évfolyam. 1975. 23. szám. 6. o.

³ Gróf Kuún Géza: *Kötelességeink*. Kuún Géza gróf elnöki megnyitója az Erdélyi Irodalmi Társaság alakuló gyűlésén. Kolozsvár, II. évfolyam. 1888. 269. szám. 2. o.

⁴ Gróf Bethlen Miklós: *Élete leírása magától*. <https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>. Utolsó megtekintés: 2020. V. 31.

⁵ Dr. Imre Sándor: *Apáczai lelke*. Ellenzék, LXVI. évfolyam. 1925. 96. szám. 9. o.

⁶ Uo.

szervezni nem tudta az embereket. Benne csak egy erő volt: a meggyőződés. Ez nem engedte hallgatni, amikor beszélnie kellett, ez nem engedte mást mondani, csak amit igaznak ismert. Mindez nem követelt tőle egyebet, mint azt, hogy meggyőzni igyekezzék másokat is a maga igazáról. A meggyőzés pedig nem a forradalom útja, hanem a folyamatos megújulás. Erre az a korszak képtelen volt, éppen azért, mert hiányzott a fogékonyság az érvek iránt, mert nem volt kiépítve a művelődés útja: a nagy tömeg egyáltalában messze volt minden tanulástól, mert nem volt népiskola, a felső rétegek lelki műveltsége, tudása is korlátozott volt, hiszen hiányzott Erdélyben a felső iskola, az akadémia. Éppen ezt látta Apáczai: a tényt is, az okot is. Ezért akarta megszüntetni az okot, s erre szentelte egész életét: tanított. Ha tehát lelkét keressük, a kutató tudós mellett a tanító az, ki Apáczai személyiségében leginkább kiemelkedik. Azért tanult, hogy tanítani tudjon, azért írt, hogy az új nemzedéknek legyen miből tanulnia, meg azért, hogy iskolákat teremtsenek, ahol tanulni lehet. E tevékenységével űzte a legigazabb politikát: a jövőt akarta előkészíteni.

Csikországból és Háromszékről a Barcaság lapálya felé tartó Olt Barcaszentpéter alatt hirtelen északnak fordul, s a Baróti-hegység és a Bodoki-havasok között útját a Persányi hegyek lábaihoz helyezi. Mielőtt nyugatnak fordulna, hogy – Bod Péter faluja, Felsőcernáton felé – áttörje a Rika-hegységet, előbb Apáca lankáit öntözi. Ez a helység ma Brassó megye északi fekvésű faluja, melynek román neve Apața, német neve pedig Geist. 1625. június 10-én szegény, de szabad református székely parasztcsalád sarjaként e faluban, Erdővidék gyönyörű hegykoszorújának a Barcasággal való öllekezésénél, azon a termékeny erdélyi szigeten látta meg a napvilágot Apáczai Csere János, mely a további századok során Mikes Kelemen, Cserei Mihályt, Kőrösi Csoma Sándort, Baróti Szabó Dávidot, Kriza Jánost és a mesemondó Benedek Eleket ajándékozta, mint Erdély szívének büszkeségeit, a magyar irodalomnak.

Ezen a festői tájon, Apáca községben töltötte gyermekéveit a korán árvaságra jutott kis székely fiú, ki első oktatását szülőfalujában nyerte, míg nem a kolozsvári kollégiumban, majd a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által alapított gyulafehérvári

Ha lelkét keressük, a kutató tudós mellett a tanító az, ki Apáczai személyiségében leginkább kiemelkedik

Szegénysége és a kortársak értetlensége miatt egész életében sokat szenvedett, élete tele volt hányattatásokkal, méltatlan megalázásokkal. Fiatalon halt meg, és utódai is korán mind elhaltak. Ám eszméi – gróf Széchenyi Istvánig a legátfogóbb és legnagyobb magyar közművelődési program, mely a „nyelvében él a nemzet!” állambölcseleti nagy elvvel két évszázaddal előzte meg Széchenyi korát – átszálltak az utókorra.

Neve Tsere János volt, s csak később vette föl az Apáczai⁷ nevet. Külföldön írt tudós leveleiben s itthon tartott székfoglalójában Johannes Apaciusnak nevezi magát. *Encyclopaediája* címlapján Apaczi Tsere János szerepel. Itthon – az akkor dívó helyesírás szerint Chieri, Chierj-nek írva – állandóan Cseri-t használ, s I. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége, Lorántffy Zsuzsanna 1659-ben hozzá intézett levelét így címezi: Clarissimo Domino Johanno Cseri de Apáca.⁸

református kollégiumban „serénységgel és épülettel folytatott tanulmányaival” felkeltette a közfigyelmet.⁹ Papi pályára készülvén, magánszorgalomból megtanult hat keleti nyelvet és Alstedius protestáns német teológus és polihisztor *Encyclopaediájának* kivonatát is „kezdettől a hangmesterségig” fejből idézte.

Geleji Katona István református püspök javaslatára I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1648-ban Hollandiába (Németalföldre) küldte továbbtanulni. A puritánus eszmékkel már gyulafehérvári tanulóévei alatt megismerkedett, meggyőződéses puritánussá-presbiteriánussá azonban Hollandiában vált.¹⁰ Az ott eltöltött öt év alatt hallgatója volt a franekeri, leideni, utrecht-i és a harderwijki egyetemeknek. Ez utóbbin 1651-ben latin nyelven védte meg teológiai doktori értekezését. Még ugyan ebben az évben, Utrechtben megnősült, feleségül vette Aletta van der Maetot.¹¹ A hollandiai egyetemek tudományos szel-

⁷ A Nyelvőr postájának írt megjegyzésében Pásztor Emil nyelvész professzor kifejtette, hogy az 1994 végén megjelent „Új magyar irodalmi lexikon” Apáczai Csere János és Szenczi Molnár Albert nevének az egyszerű c betűvel való jelölésére tért át, aminek előzményei Klaniczay Tibornak az 1970-es években szóvá tett javaslatai voltak. Pásztor szerint azonban nagyjaink nevének évszázadokra visszanyúló erős íráshagyományát már csak a magyar helyesírás egységessége szempontjából sem érdemes megbolygatni, ezért megjegyzését abban a reményben zárta, hogy az „Új magyar irodalmi lexikon” újabb kiadásai visszatérnek majd Apáczai és Szenczi nevének hagyományos írásmódjához. Pásztor Emil: Apáczai vagy Apáczai? Magyar Nyelvőr, CXXII. évfolyam, 1998. 1. szám. 126–127. o.

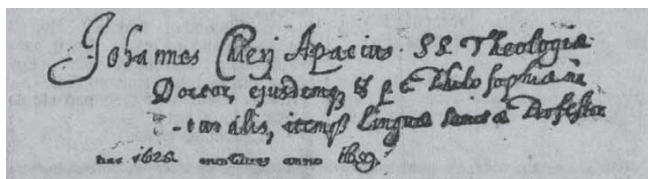
⁸ Bánóczy József: Apáczai Cseri János. Athenaeum, I. évfolyam, 1892. 1. kötet. 351–352. o.

⁹ Nagy Ferenc: Apáczai Csere János (Neményi Imre könyve.). Napkelet, III. évfolyam, 1925. 7. szám, 173. o.

¹⁰ Pukánszky Béla, Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1996.

¹¹ <https://mek.oszk.hu/01800/01893/html/index.htm>. Utolsó megtekintés: 2020. V. 31.

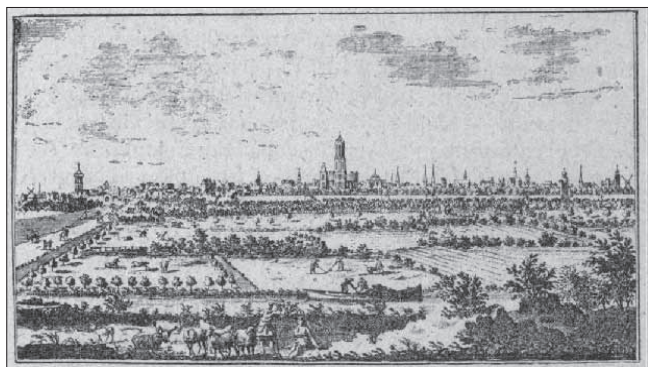
¹¹ Dr. Székely Domokos: 375 éve született Apáczai Csere János. Geodézia és kartográfia, LII. évfolyam, 2000. 2. szám. 35. o.



Apáczai saját kezű bejegyzése a kolozsvári kollégium Apáczai-albumában. Ellenzék, 1925. ápr. 27.

lemében mélyült és gazdagodott lelke, s amíg Hollandia nagy kultúrájú földjén időzött, európai mértékkel mérhető tudóssá vált. A holland tudós-körökkel való társadalmi összeköttetései csak erősödtek előkelő családból való holland felesége révén s méltó tanári állással kínálták meg őt,¹² azonban nemzete iránt érzett szerelme és a magyar nyelvű és nemzeti szellemű műveltség szolgálatának vágya hazaűzte, hogy 1653 augusztusában családjával Erdélybe visszatérve, itthon mostoha viszonyok között tervezze és építse a magyar nemzeti kultúra szentélyét.

A 17. század közepén Apáczai Csere János állt ki elsőként a magyar nyelv jogaiért. Descartes híve volt, aki a *Discours* franciául, a nép nyelvén, és nem latinul, a tudósok nyelvén írta meg, mert az volt a véleménye, hogy mindenkinek egyaránt kezébe kell adni az igazság megismerésének eszközeit. Apáczai magyarul írta meg fő művét, *Encyclopaediáját*, s amint műve előszavában hangsúlyozta, ezzel segíteni akart a „magyar nyelvű tudományos munka nélkül szűkölködő nemzetet”¹³. Apáczai vállalkozása, Descartes példáján kívül, egyedülálló abban a korban. A német tudományos irodalomban Thomasiust tekintik elsőnek, aki nem latinul, hanem német



Utrecht a 17. században. Pásztortűz, 1925. június 14.

nyelven írt tudományos munkát. Ez a német tudós akkor született, amikor Apáczai Csere János *Encyclopaediája* megjelent, s így Apáczai egy emberöltővel előzte meg e téren a német nemzeti tudományosság úttörőjét.¹⁴

Mielőtt hazatért volna, két nevezetes irodalmi alkotását adta le az egyik utrechtben, 1655-ben, és a *Magyar Encyclopaedia*-t, amely Utrechtben, 1655-ben, és a *Magyar Logicska*-t, mely 1654-ben, Gyulafehérvárott jelent meg.

Előbbi művét azért írta meg és nyomatta ki a szájától elvont pénzen, hogy tanítványai is anyanyelvükön végezhessek tanulmányaikat: *Encyclopaediája* az akkor még teljesen parlag, elhanyagolt magyar nyelven a tudomány egész birodalmát felölelő és az egész világirodalomban akkor párját ritkító tankönyv volt,¹⁵ mely 11 részben az elvont tudományok alapeszméit és fő törekvéseit adja, főként idegen források nyomán.¹⁶

Simai Ödön *Nyelvújítók a XVII. század közepén* című, a *Magyar Nyelvben* megjelent tanulmányában¹⁷ azt írja, hogy említett században Apáczai az egyik legnagyobb magyar nyelvújító volt. *Encyclopaediájában* tiszteletreméltó erőfeszítéssel és alázattal alkotta meg a magyar tudományos műki-fejezéseket, valósággal birkózott nyelvünkkel, amikor a latin nyelv, mint a tudományok nyelve, virágkorát élte. Mivel akkoriban sok szakkifejezésnek nem volt még magyar megfelelője, új szavakat kellett alkotnia. Vannak Apáczainak máig élő tudományos műszavai, mint például: *arányosság, kiterjedtség, középpont, együttlét, osztó, számláló, nevező* stb., de tőle származik képzővel alkotott új szavaként a ma már alig használt *alkonyodat*, valamint a *napéjegység* összetétel.¹⁸

Magyar Logicskája a világirodalomban a legelső, Petrus Ramus és Cartesius¹⁹ francia filozófusok rendszere szerint, nemzeti nyelven írott bölcsészeti munka. E művével ezen a téren is egy emberöltővel előzte meg a filozófus nemzetet, a németeket, s a magyar tudományos nyelv megújítójaként a bölcséleti műnyelvnek is megteremtőjévé vált.²⁰

1653 ősztől a gyulafehérvári kollégiumban a bölcsészet tanáraként szolgálta hazája felemelkedését, később pedig a költészettant, földrajzot, természettant és csillagászatot is előadta, s tanítványai nagyon megszapordtak. Mindezt kortársai megirigyelvén, II. Rákóczi György fejedelem²¹ előtt azzal gyanúsították, hogy a református vallás ellen működik.

¹² Dr. Tavaszy Sándor: Apáczai Csere János az erdélyi magyar tudós eszményképe. Emlékezésül születésének háromszázadik évfordulójára. Pásztortűz, XI. évfolyam. 1925. 12. szám. 254. o.

¹³ Turnovszky Sándor: Az erdélyi színjátszás kezdetei. Igaz Szó, II. évfolyam. 1954. 9. szám. 71. o.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Pedagógiai Lexikon, I. rész. Fináczy Ernő, Kornis Gyula, Kemény Ferenc (szerk.). Révai Irodalmi Intézet Kiadása, Budapest, 1936. 102. o.

¹⁶ Uj Idők Lexikona, I-II. kötet. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest, 1936. 440. o.

¹⁷ Simai Ödön: Nyelvújítók a XVII. század közepén. Magyar Nyelv, IV. évfolyam. 1908. 12–19. o.

¹⁸ Uo. 15. o.

¹⁹ Descartes latinított neve

²⁰ Pedagógiai Lexikon i. m. 102. o.

²¹ I. Rákóczi György halálát követően 1648 ősztől fia, II. Rákóczi György lett Erdély fejedelme

A Descartes és Kopernikusz filozófiai rendszerein nevelkedett Apáczai erősen támadta az akkori erdélyi iskolaügyi állapotokat, így többek között szembekerült Basirius Izsákkal, a gyulafehérvári kollégium rektor-professzorával is, aki miatt 1655-ben el kellett hagynia Gyulafehérvárt, s Kolozsvárra tététt át. II. Rákóczi György fejedelem előtt is kegyvesztett lett, és csak Lorántffy Zsuzsanna közbenjárására kapott 1656-ban Kolozsváron, az alsóbbfokú kolozsvári református iskolában igazgatói állást.

Alig költöztek be feleségével első kolozsvári lakásukba, 1657 szeptemberében elvezítették egyik gyermeküket.²²

Apáczai népszerűségére jellemző volt, hogy gyulafehérvári diákjainak nagy része követte őt Kolozsvárra, ahol nagy lelkesedéssel látott neki a Kollégium újjászervezéséhez. A támadások ellenére mindvégig hű maradt puritán, református presbiteri elveihez. Itt mutatta meg rendkívüli szellemi erejét, úgy is, mint mélységeket járó tudós, úgy is, mint nagyszerű tanító, és úgy is, mint törhetetlen energiájú iskolaszervező. Ezt a teljesen lehangolt és szétzúllott iskolát hamarosan felvirágoztatta: a kolozsvári kollégium Apáczai működése alatt akadémiai fokra emelkedett és Erdély legmagasabb iskolájává vált. Még csak a gyulafehérvári kollégium versenyezhetett vele, de az is az 1658-ban bekövetkezett tatár-dúlások következtében elpusztult, úgyhogy az Apáczai-kollégium egyedül szolgálta Erdélyben a magasabb főiskolai tudományos életet.²³ Mivé fejlődött volna ez a kollégium Apáczai keze alatt és milyen magasra emelkedett volna általa a magyar tudományos élet, ha olyan korán ki nem szólítja őt az Úr ebből a háládatlan magyar világból?²⁴ – tette föl a kérdést hűséges tanítványa, gróf Bethlen Miklós.

Apáczai első volt, aki kitartó lelkesedéssel állt ki a magyar tanítási nyelv, a magyar tankönyv és a jó magyar iskola érdekében. A latinak, mint a világ valamennyi iskolájában kizárólagosan uralkodó tanítási nyelvnek egyeduralmát ő törte meg: tilalom ellenére magyar nyelven kezdte oktatni tanítványait.

Első volt, ki az iskolaügyben meglátva a nemzeti jövő biztos zálogát, azt kifejezetten államügynek minősítette. Ő tehát az első magyar kultúrpolitikus, ki minden baj eredő forrásá-

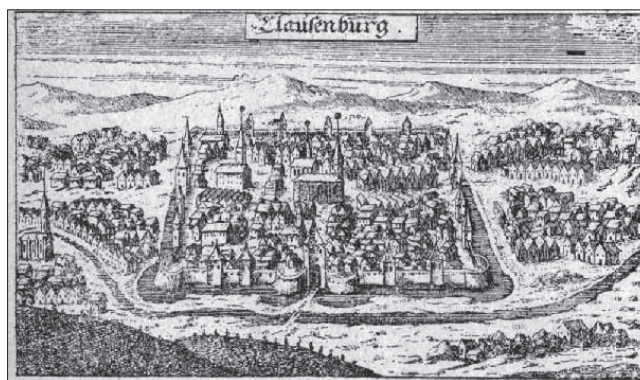


A Magyar Encyclopaedia címlapja. Pásztortűz, 1925. június 14.

nak a kultúrátlanságot tekinti.²⁵ Felismerve az iskoláztatás nemzeterősítő hatalmát, törhetetlenül hitt a magyar nemzeti kultúra államalkotó és államfenntartó erejében. Lángelméjének minden gondolatát, hazaszerető érzéseinek minden lángolását annak a magasztos eszmének állította szolgálatába, hogy nemzetét fejlett kultúrája révén a nyugat-európai népeknek sorába emelje föl. Nemzetét nagyinak, műveltnak akarta látni, mert meggyőződéssel hitte és vallotta, hogy politikai önállóságunknak megingathatatlanul erős alapjául kizárólag szellemi önállóságunk és önálló nemzeti kultúránk szolgálhat. Ezért életének emésztően hő vágya volt német, francia vagy holland mintára szervezett valóságos magyar egyetemnek létesítése, de azzal, ama korban egyedülálló igénnyel, hogy a tanítási nyelv nemzeti – magyar – legyen az egész vonalon. Emellett

a népoktatásnak nemzeterősítő tudata is mélyen áthatotta lelkét: a fejedelmek kötelességévé jelölte ki a népiskoláknak olyan tömeges felállítását, hogy még a legkisebb faluban se találtassék senki, aki legalább írni-olvasni ne tudna.²⁶ Gyulafehérvári tanári székfoglalója, *De studio sapientiae* (1653) az erdélyi kulturális viszonyok kritikája, s egyben útmutató egy magasabb szintű, nemzeti művelődés elérésére.

Nevelési elveivel megelőzte az utána következő harmadfélszázad legkiválóbb nevelő-tudósainak azóta a gyakorlati életbe átment és világszerte elterjedt tételeit.²⁷ Hangoztatta a nevelve-oktatás elveit, a szemléltetés, a gyakorlati ismeretek,



Kolozsvár a 17. században. Pásztortűz, 1925. június 14.

²² Herepei János: Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei. Pásztortűz, XI. évfolyam. 1925. 12. szám. 261–262. o.

²³ Dr. Tavaszy i. m. 254–255. o.

²⁴ Uo. 255. o.

²⁵ Nagy, Apáczai Csere János... i. m. 174. o.

²⁶ Pedagógiai Lexikon i. m. 101. o.

²⁷ Uo. 102. o.

az iskolán kívüli továbbképzés fontosságát, *kiemelte a szeretetet, a gyengéd fegyelmezést és a példaadást, mint csálhatatlan nevelőeszközt*; óva intett a túlterheléstől, ami „a gyermek eszének az élet eltompítja”, és ajánlotta a koncentrikus tanmenetet, amely megkönnyíti a célra jutást. Súlyt vetett a tanításban

„Sok-sok évvel ezelőtt, amikor még nem volt autó, háromszéki széköl diákok szálltak meg Nagyajtán. Kolozsvár felé tartottak, s itt választottak éjjeli pihenőt maguknak. A vacsora után énekelni kezdtek, viccelődtek. Egyszer csak azt veszik észre, hogy az ablak előtt egy kislú áll, hallgatózik és belé-belé

Ő tehát az első magyar kultúrpolitikus, ki minden baj eredő forrásának a kulturátlanságot tekinti

való fokozatos haladásra: a közeli-ről a távolira, az egyszerűről az összetettre, a konkrétól az elvontra való haladást ajánlva. A nyelvtanításban a tanártól sokkal kitartóbb munkát megkívánó direkt-módszerre, a nyelvtan helyett a célnyelnek tanítására vetette a fősúlyt és sürgette a reáliák tanítását. A beszéd- és értelemgyakorlat tanítását e tantárgynak pontos célkitűzésével ő kezdeményezte, valamint a testgyakorlatot és a testedzést is ő népszerűsítette elsőként, ahogyan az egészségtan tanítását is. Tanítási rendszerében megtaláljuk a tanító- és tanárképzés gondolata mellett azt a ma is alig észrevehető belátást, hogy a tanítás művészet, a tanítósághoz veleszületett rátermettség kell, s a tanító zavartalan önművelése végett gondtalan életet és közbecsülést igényel.²⁸

Barcsay Ákos újonnan választott fejedeleme egy nemzeti akadémia felállítását javasolta.²⁹ Ezt a tervét sajnos már nem tudta véghezvinni, mert 34 és fél évesen, 1659 szilveszterén tüdőbajban elhunyt. 1660. január 9-én vettek tőle végső búcsút, és a Házsongárdi temetőben utolsó útjára kísérték rajongva szeretett diákjai, tisztelői. Még ugyanebben az évben meghalt felesége, Aletta van der Maet is.³⁰ Bethlen Miklós gróf szerint Apáczai halála után az Úr „[...] az igen gyámoltalan belga feleségét, [és életben maradt] gyermekét is magához szedte [...]”³¹. A család porsátora ott pihen a kolozsvári Házsongárdi temető kertben. Külső képmásukat nem ismerjük, arcuk, tekintetük odalett a múltó idóvel. Azonban Apáczai magyar tudományosságért és kultúráért égő lelke, nyughatatlan szelleme annál elevebben él emlékezetünkben, ma is lángolásra készítet páratlan nemzeti lelkünk megtartásának és gazdagításának szent szolgálatában.³²

Hogy szülőfalujában mennyire él a nagy tudós, pedagógus emléke, azt egy mondává szentesült néphagyomány bizonyítja, melyet egy akkor 78 éves, Oláh István nevű bácsitól jegyzett le Árkosi K. Zoltán 1959-ben:

énekel az ók énekjűkbe. Igen-igen szép hangja volt. Kimentek és behívták. A gyermek elmondta, hogy ő Apáczáról való árva. Besötétedett és nem mer átalmenni a Csikoson és az Olt hidon. A széköl diákoknak megtetszett a gyermekecske, s csaláltak, hogy ha akar, menjen velük iskolába. Ók elviszik keresztül a Rikán, s osztán csak lesz valahogy. A gyermek öröme ment.



Apáczai Csere János sírja a Házsongárdi temető kertben. A szerző felvétele 2012 júniusában

²⁸ Nagy Ferenc: Neményi Imre könyve Apáczai Csere Jánosról. Néptanítók Lapja, LVIII. évfolyam. 1925. 17–18. szám. 28. o.

²⁹ A magyar nemzetben immár elvétgére egy academia felállításának módgya és formája ..., 1658.

³⁰ Dr. Székely i. m. 35. o.

³¹ Gróf Bethlen i. m.

³² Dr. Tavaszy i. m. 255. o.

A nevem Csere János – mondta –, s beállott diáknak a többiek közi. Ezek vitték osztán fel Kolozsvárra. Nem is látta meg többet Apáca tornyát.”³³

Tettekké váltotta föl az ifúságnak adott tanácsait: „Állj inkább, mint ülj!; fuss, mint menj!”, valamint: „Valahol a földön nehéz dolgot hallasz, ott teremj!”³⁴. Ő valóban ott volt mindenütt, hol kemény munka várt rá és ahol hazájának szolgálhatott.

Élete és munkássága a garancia számunkra, hogyha van bennünk lélek, akkor teljesen kifosztottan, szétdarabol-tan, megaláztatott és koldusszegénységben is mindig és mindig újra tudjuk teremteni a magyar nemzeti kultúra temp-lomát!

*Ha jött a harcok lázadó sötétje,
fényvel dalolt a név, hogy féltve védje.*

*S a dallamot karral kísérve halkán,
napsugaras nyugat dalolt a dalban,*

*hol a sötétség tengerárja ellen
ragyogó gátat épített a szellem.*

*Aletta van der Maet nevét susogta,
mikor a béke bús szemét befogta.*

*S mikor a hálátlan világ temette,
Aletta búja jajgatott felette,*

*míg dörgő fenséggel búgott le rája
a kálvinista templom orgonája.*

*Aztán a dal, visszhangját veszítve, félve,
belenémult a hervadásba, télbe.*

*Gyámoltalan nő – szól a régi fáma –
urát keresve, sírba ment utána...*

*A fényben, fenn a házsongárdi csendben
tovább dalolt a név zenéje bennem.*

*S nagyon szeretném, hogyha volna könnyem,
egyetlen könny, hogy azt a dallamot
Aletta van der Maet-nak megköszönjem.*

Áprily Lajos: Tavasz a Házsongárdi temetőben

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arató Ferenc: Apáczai pedagógiai nézetei. Köznevelés, XXXI. évf., 1975. 23. szám
- Áprily Lajos: Tavasz a Házsongárdi temetőben. Apáczai Csere Jánosné, Aletta van der Maet emlékének. Napkelet, III. évfolyam. 1925. 8. szám
- Árkosi K. Zoltán: Apácai krónika. Honismeret, III. évf., 1975. 4. szám
- Bánóczy József: Apáczai Cseri János. Athenaeum, I. évf., 1892. 1. kötet
- Dr. Imre Sándor: Apáczai lelke. Ellenzék, LXVI. évf., 1925. 96. szám
- Dr. Székely Domokos: 375 éve született Apáczai Csere János. Geodézia és kartográfia, LIII. évf., 2000. 2. szám
- Dr. Tavaszy Sándor: Apáczai Csere János az erdélyi magyar tudós eszményképe. Emlékezésül születésének háromszázadik évfordulójára. Pásztortűz, XI. évf., 1925. 12. szám
- Frankl Vilmos: A magyar nemzet története, III. füzet. Szent István Társulat, Budapest, 1873 (Házi Könyvtár, XI.)
- Gróf Bethlen Miklós: Élete leírása magától
<https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>. Utolsó megtekintés: 2020. V. 31.
- Gróf Kuún Géza: Kötelességeink. Kuún Géza gróf elnöki megnyitója az Erdélyi Irodalmi Társaság alakuló gyűlésén. Kolozsvár, II. évf., 1888. 269. szám
- Herepei János: Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei. Pásztortűz XI. évf., 1925. 12. szám
- Mitrovics Gyula: Apáczai Csere János. Születésének 300-dik évfordulója alkalmából a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1925. június 6. ünnepi közgyűlésén tartott emlékbeszéd. Protestáns Szemle, XXXIV. évf., 1925. 8. szám
- Nagy Ferenc: Apáczai Csere János (Neményi Imre könyve.). Napkelet, III. évf., 1925. 7. szám
- Nagy Ferenc: Neményi Imre könyve Apáczai Csere Jánosról. Néptanítók Lapja, LVIII. évf., 1925. 17–18. szám
- Pásztor Emil: Apácai vagy Apáczai? Magyar Nyelvőr, CXXII. évf., 1998. 1. szám
- Pedagógiai Lexikon, I. rész. Fináczy Ernő, Kornis Gyula, Kemény Ferenc (szerk.). Révai Irodalmi Intézet Kiadása, Budapest, 1936.
- Pukánszky Béla, Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1996.
<https://mek.oszk.hu/01800/01893/html/index.htm>. Utolsó megtekintés: 2020. V. 31.
- Simai Ödön: Nyelvújítók a XVII. század közepén. Magyar Nyelv, IV. évf., 1908.
- Turnovszky Sándor: Az erdélyi színhátság kezdetei. Igaz Szó, II. évf., 1954. 9. szám
- Uj Idők Lexikona, I–II. kötet. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest, 1936.

* A tanulmány változata megjelent a Magyar Nemzet 2020. jún. 10-i lapszámában.

³³ Árkosi K. Zoltán: Apácai krónika. Honismeret, III. évfolyam. 1975. 4. szám. 37. o.

³⁴ Mitrovics Gyula: Apáczai Csere János. Születésének 300-dik évfordulója alkalmából a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1925. június 6. ünnepi közgyűlésén tartott emlékbeszéd. Protestáns Szemle, XXXIV. évfolyam. 1925. 8. szám. 526. o.